
Ondanks de afgelegen ligging ging de Verlichting aan Westerwolde niet voorbij. Aanwijzingen daarvoor zijn te vinden in de in 1838 opgemaakte inventaris van de bibliotheek van Jacobus Heres, landbouwer in Oudeschans. Heres was gepromoveerd aan de Groninger universiteit en bevriend met Koppius, die inmiddels in Blijham stond. Samen met veepestbestrijder Geert Reinders en anderen zat Heres in de provinciale commissie van landbouw. Hij bepleitte mechanisering naar Brits model en invoering van kunstmest. Heres bezat enkele bijbels in het Nederlands en Frans, maar vooral werken over landbouw, geschiedenis, aardrijkskunde en meetkunde. De voor de afgescheidenen kenmerkende onderwerpen van zonde en genade ontbraken volledig. Voor zover hij zich in theologie verdiepte deed Heres dat liefst zonder veel dogmatiek (door reisbeschrijvingen van Palestina te lezen, of een uitgave door J. van der Palm van de apocriefe bijbelboeken) en met gebruikmaking van gepopulariseerde filosofie. Tot het laatste genre in zijn collectie behoorden blijkens de door Botke uitgegeven inventaris van Heres' bezittingen enkele anoniem uitgegeven *Vrijmoedige bedenkingen aan het christendom*.¹⁹

Een tweede voorbeeld is de bibliotheek die werd opgebouwd door molenaar Wubbe Engelberts (1789-1874) in Vlagtwedde en diens schoonzoon Hindrik Waarsing (1798-1888). Waarsing was een eigenerfde landbouwer in de buurtschap Laude. Net als zijn schoonvader had hij niet meer onderwijs genoten dan op een door de inspectie als gebrekkig beschouwde lagere school. Toch gaven Engelberts en Waarsing blijk van een ware leeshonger. Tot het klassieke bezit van een Westerwolds boerengezin behoorden een Statenbijbel en een exemplaar van de Heidelbergse catechismus. Daarnaast begonnen Engelberts en Waarsing een ander type literatuur te bestuderen: natuurkundige verhandelingen van de Bataafse Maatschappij van Wetenschappen (1799-1806), vertaalde werken van Carl Linnaeus en J.G. Sulzer over de natuurlijke historie, een beknopt handboek der scheikunde van P. van Werkhoven (1815) en allerlei titels over onderwerpen als plantkunde, geneeskunde, meetkunde, astronomie, successierechten, hypotheek, wetboek van koophandel en staatsrecht. In vertaling kwam de idealistische filosofie van het naburige Duitsland onder de aandacht (G.W. Leibniz, L. Feuerbach, J.H. Fichte). De geestelijke horizon verruimde zich, en dat had gevolgen voor de theologische oriëntatie.

Engelberts en Waarsing lazen publicaties van theologen van de Groninger richting, als L.G. Pareau en G.H. van Senden. Die moesten weinig hebben van het door Duitse immigratie in Westerwolde opkomende rooms-katholicisme. Zij benadrukten de opvoedingsgedachte: de mens diende te leren zich te verheffen, naar Christus' beeld. Uit het werk van F.D.E. Schleiermacher (dat

¹⁹ IJ. Botke, 'Gaat, krijgt een boek of pen in hant', 121-122.